

ŞİRSEL BİR İMGE OLARAK HALEP KUMAŞI

Cemal KURNAZ*

ÖZET:

Kumaş, nasıl iplik, renk ve motiflerden oluşursa, şiir de ses, harf, kelime ve imgelerden oluşur. Türk edebiyatında şiirin kumaş imgesiyle anlatılması, en azından 16.yy.dan beri bilinmektedir.

Önemli bir ticaret merkezi olan Halep, çeşitli kumaşlarıyla Osmanlı iç pazarında haklı bir ün kazanır. Yirmi iki yıl Halep'te kalmış olan Nâbi'nin kendi şiirini Halep kumaşına benzetmesi, çağdaşı ve sonraki şairler tarafından da benimsenir. Böylece, klâsik dönemde özgün ve yetkin şiirin tanımlanmasında Halep kumaş imgesi yaygınlık kazanır.

Zaman içinde ticaret yollarında meydana gelen değişim, sosyo-ekonomik alanda olduğu gibi, zevk ve zihniyet alanında da değişikliklere yol açar. Şiirdeki kumaş imgesi de, bu değişime uyarak yeni simgesel anlamlar kazanır.

Hint Üslûbunu benimseyen Şeyh Gâlip, kendi şiirini Hint kumaş imgesiyle, Nâbi'nin şiirini de Halep kumaş imgesiyle anlatır. Şeyh Gâlib'in yolundan giden başka şairler de bu görüşe katılırlar. Bunun sonucunda, bu imgeyi ortaya atan şairlerinin aksine Halep kumaş imgesini "eski şiir"i, Hint kumaş imgesini de "yeni şiir"i ifade edecek şekilde kullanmaya başlarlar. Bu anlam dönüşümü, aynı zamanda bu iki imgeyi, eski ve yeni şiiri işaret eden birer simgeye dönüştürme çabası olarak da değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Halep kumaş, Hint kumaş, Nâbi, Şeyh Galip, imge, simge.

THE ALEPPO'S TEXTURE

ABSTRACT

Like the texture which consists of thread, colour and motif, the poem consists of sound, letter and images. The explaining of the the poem with the image of texture has been known since at least the 16th. century.

As an important trade center, Aleppo with its texture came into prominence in Ottoman internal market. Nâbi's using of analogy between his poems and Aleppo's texture was accepted by his contemporary and following poets because he lived in Aleppo for 22 years. Thus, in the classical period, for the definition of the original and perfect poem, the image of Aleppo's texture became widespread.

The changes in the in trade routes caused in the changes in delight and mentality like in the case of those in social-economic fields. The image of texture in the poetry got new meanings by adapting these changes.

Şeyh Gâlip who adopted Indian style of poetry, compares his poets with Indian texture with Nâbi's poets with Aleppo's texture. The other poets who followed the way that Şeyh Gâlip opened, agree with this idea. As a result of this, inspite of the poets who used this image, Aleppo's texture is used to express classical/old poetry and Indian texture is used to express modern poetry. The changes in their meanings can be evaluated as an effort to transform these two images to the symbols indicating old and modern poetries.

Key Words: Aleppo texture, Indian texture, Nâbi, Şeyh Galip, image, symbol.

HALEP DEDİKLERİ

Osmanlı döneminde İstanbul, Edirne, Bursa, Kahire ve Şam gibi büyük şehirlerle birlikte anılan Halep, Yavuz Selim tarafından Osmanlı devletine katılmıştır (24 Ağustos 1516). Eyalet merkezi olan şehir aynı zamanda önemli bir kültür ve ticareti merkezidir. 1537'de 80 000 olan nüfusu, 18.yy. sonunda 120 000'e ulaşmıştı. 17. yy.da 61 medrese, 17 dârülhadis, 217 okul, 7 dârülkurâ, 6 imâret, 2 hastane, 70 tekke yanında 70 han ve 7 kervansaray bulunmaktaydı. Çağının en büyük çarşısı kabul edilen Halep Çarşısındaki dükkan sayısı 5700 idi (Raymond 1995: 8-10, 28, 89). Halep, büyük ticaret yolları üzerinde, imparatorluğun iç pazarına açılan bir üretim ve dağıtım merkezi olarak önemli gelişme göstermişti.

* Prof. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi, <http://w3.gazi.edu.tr/web/ckurnaz>

Halep, Osmanlı şiirine daha çok bu ticari özelliğiyle yansımıştır.

Vücûdi (1612-13), Hayâl ü Yâr mesnevisinde¹ "Der Vâsî Haleb-i Şehbâ" başlığı altında şu ifadelerle yer verir:

Kân-ı ni'met derinde her dükkân
Biter ol kân içinde cevher-i cân

Çârsûsı metâ'-i hüsn-i bahâ
Semen-i cân medâr-ı bey' ü şîrâ

Âşık olsa ne denlü rind-i cihân
Ensesinden alur satar hûbân (Vücûdi: 78b)

Bu ifadeler, Halep'in 16.yy.ın sonlarında bile çarşı ve dükkânlarıyla önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. 22 yıl Halep'te bulunmuş olan Nâbi (ö. 1712), Halep'i Şam ile karşılaştırırken, buranın bir ticaret merkezi oluşuna özellikle vurgu yapar.² Belli ki geçen yüz yıl içinde ticaret hayatı daha da gelişerek 17.yy.da en üst düzeye erişmiştir:

Herkesün vefk-i murâdınca Hudâ-yı müte'âl
Şâm'a hüsn eylemiş ihsân Haleb'e mâl ü menâl

Şâm'da her ne kadar kaht-ı mekâsib var ise
Bulunur şehr-i Haleb'de o kadar kaht-ı cemâl

Eyleyen mâl ü menâl ile leb-â-leb Haleb'i
Eylemiş Şâm'ı dahi dilber ile mâl-â-mâl

Halep içre arayup bulduğunu mâh-ruhân
Şâm'a var tâ ide yek merhaleden istikbâl

Başka bir hüsnî de Nâbî budur ol şehrün kim
Mâh-rûyânı ider âşîka teklîf-i visâl (Bilkan 1997: 832)

Nâbi, Hayriye'sinde de Halep'in ticari mallarının çok olduğunu ve buraya dünyanın dört bir yanından tüccarların geldiğini belirtir:

Maksad-ı Hind ü Frenk ü Mâçin
Bender-i mu'teber-i rûy-i zemîn

Bulunur emti'a-i gûnâgûn
Ni'met ü mâl ü menâli efvân (Kaplan 1995: 213)

HALEP KUMAŞI

Halep'in ticari hayatında kumaşın önemli yeri vardır. Halep kumaşı, çözüğü ipek, atkısı yün olan özellikli bir kumaştır. 1762 tarihli bir belgede, Halep'te üretilen 43 çeşit kumaşın adı verilmektedir (Raymond 1995: 188-189. "Ağbanı" denilen, üzeri âbânî ve sûzenî tekniğinde işlemlerle süslenen pamuk veya ipekten düz bezin çeşitleri arasında Halep örneği de bulunmaktadır: Özen 1980: 300). Günümüze ulaşan örneklerden hareketle, ipekli, ipekli-pamuklu ve pamuklu olarak dokunan Osmanlılar dönemi Halep kumaşlarının *alaca*, *harîr*, *kutnî/kutnu*, *sevâi* ve *döşemelik* gibi türleri olduğu anlaşılmaktadır (Halep kumaşları ve örnek resimler için bkz. Sönmez 2001: 471-475, 737-743).

Nâbi, birçok beytinde şiirini, özgün ve değerli oluşu yönünden Halep kumaşı olarak niteler. Gönlünü, yepyeni hayaller üretmesi yönünden Halep'in kumaş atölyelerine benzetir:

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev îcâd
Gûyâ ki sanâyi-kede-i şehr-i Haleb'dür (Bilkan 1997: 593)

¹ Bu eser, Doç. Dr. Yaşar Aydemir tarafından yayına hazırlanmıştır.

² 1687-1710 yılları arasında Halep'te bulunacak olan Nâbi'nin, 1678'de çıktığı hac yolculuğu sırasında uğradığı Haleb'in camileri, mescitleri ve hankahlarından söz ederken, ticari yönünden hiç söz etmemesi ilginçtir (Coşkun 2002:176-177). Bu durum, menâsikü'lhac türündeki eserinin niteliğine uygun bir tercihi olabileceği gibi, şairin kısa süre kaldığı şehrin ticari yönünü yeterince görememiş olmasıyla da ilgili olabilir. Sonradan uzun süre içinde yaşadığı şehir hakkında daha gerçekçi değerlendirmeler yapma imkânı bulmuş olmalıdır.

Kumaşın tarihi oldukça eskidir. Pamuk, yün veya ipekten dokunan kumaşlar, renkleri ve desenlerindeki çeşitlenmelerle kişilerin ve kültürlerin zevkini yansıtan bir özelliğe de sahiptir. Şairler, ses, harf, kelime ve imajlarla oluşturdukları şiirlerini kumaş imgesiyle anlatırlarken, onun da tıpkı kumaş gibi kendine özgü renkleri ve desenleri olduğunu düşünmüşlerdir.

Nâili (Nâili 1970: 39, 60, 162, 277), Sâbit (Bosnalı Alaeddin Sâbit 1991: 416), Şeyh Gâlip (Kalkışım 1994: 96), Azmizâde Hâleti³, Nedim (Macit 1997: K 4/58, K 6/50, K 18/9, K 22/8, K 23/5, G 43/1), Meşhûri (Aydemir-Çeltik 2005: K 13/10, K 24/36, T kt 9/23, Tkt 42/12, Tkt 49/10, G 21/4, G 73/5, G 111/2), Sâkib (Kırbiyık 1999: 471), Lebib (Kurtoğlu 2004: 203, 237, 361, 536) ve Nevres-i Kadim (ö.1762)⁴ gibi şairlerin şiirlerini kumaş imgesiyle ifade ettikleri bilinmektedir. Bununla birlikte, bu imgenin ilk olarak ne zaman kullandığını söylemek kolay değildir. Âşık Çelebi'nin, Çelebi Mehmed devrinden söz ederken, *şiir kumaşının revaçta olduğunu* söylemesinden hareketle, bu imgenin en azından 16.yy.dan beri bilindiğini söyleyebiliriz:

"Lâ-cerem ser-cümle-i kavâbil-i isti'dâduñ tâliblerine sa'âdet sirâyet idüp her biri metâ'-ı fazl u hünere müşteri idi. Binâ berin kâlâ-yı şi'r revâcda ve erbâb-ı nazm ibtihâcda idi."(Kılıç 1994: 51)

Kumaş imgesinin şiir bağlamında kullanılması Nâbi'den sonra yaygınlık kazanmıştır. Nâbi'nin bu imgeyi kullanmasında, Halep'te yaşadığı yılların rolü vardır. O, başka bir beytinde, İstanbul sanat çevrelerine sunduğu şiirlerini, *yeni Halep kumaşı* olarak ifade eder:

Sûdâgerân-ı şehir-i Sitanbul'a arz ider
Nâbi bu nev-kumaş Haleb yâdigâridur (Bilkan 1997: 576)

Nâbi'nin çağdaşı olan Sâbit (ö. 1712) de onun şiirlerini överken bu kumaş imgesini benimsemiştir. Halep kumaşları üzerinde özel damgalar bulunmaktadır. İstanbul'da Halep damgası taşımayan kumaşlara rağbet edilmediği gibi, Halep'te yaşayan Nâbi'nin şiirleri dışındakilere de pek rağbet edilmediğini Sâbit'ten öğreniyoruz:

Kumâş-ı nev-zuhûr-ı ma'rifetde şimdilik Sâbit
Bulunmazsa Haleb tamgası İstanbul'da rağbet yok⁵

Sâbit, Nâbi'nin Halep'ten İstanbul'a gelişi üzerine söylediği şu beyitte de aynı imgeyi kullanır:

Yükledüp tâze kumâş-ı Haleb-i ma'nâyı
Geldi İstanbul'a şehbender-i mülk-i irfân (Bosnalı Alaeddin Sâbit 1991: 306; Muallim Naci 2000: 295)

Yeni çıkan kumaşlardan motif örneği veya nümûne alma eskiden beri yaygın bir uygulamadır. Sâbit, bu uygulamaya yer verdiği beytinde, Nâbi'nin şiirini yeni ortaya çıkmış özgün bir kumaşa benzetir:

Uçur Sâbit temennâ menzilin zer-dûz-ı irfâna
Bir örnek iste nev-peydâ kumâş-ı pâk-i Nâbi'den (Bosnalı Alaeddin Sâbit 1991: 488)

Erzurumlu Hâzık (1690-1763) da, Nâbi tarzını benimseyerek yazdığı gazelde, şiirini Halep kumaşına benzetir:

Hâzık itdün giderek Nâbiye nazmın taklid
Kâlâ-i şi'rüne şâyeste Haleb tamgası (Güfta 2001: 303)

18.yy.ın ikinci yarısında yaşamış olan Erzurumlu Zihni (ö. 1794-98?), Hâzık'ı kendisine üstat olarak seçmiştir (Macit 2001: 19-20). Onun şiir çizgisi Hâzık aracılığıyla Nâbi'ye ulaşır.

³ Hâce-i kâlâ-yı nazm olmağla buldum iştihâr/Anun için Hâleti çokdur cihânda reh-zenüm: Hâleti G 507.

⁴ Mesela bkz.: Böyle gerekmez idi bâlâ-yı vasfa hil'at/Kâlâ-yı tab'-ı şi'ri yâd elde örselendi (Akkaya 1996: 189); Yine bir kâlâ-i nev-bâfta buldum Nevres/Lik sandüka-i tarz-ı kühenin zımmında (Akkaya 1996: 289)

⁵ Bosnalı Alaeddin Sâbit 1991: 453; Muallim Naci 2000: 129. Eskiden, tüccarlar, taklit ve hırsızlığın önüne geçmek için kumaşların cinsini veya fiyatını gösteren damgalar vururlardı (Onay 2000: 302). Sâbit'in şu beytinde bu uygulamaya işaret vardır: Şu hoş kumâş-ı nesc-i belâgata Sâbit /Bu şâh-beyt ile damga-zen-i perend oluruz (Bosnalı Alaeddin Sâbit 1991: 422).

Aradan geçen zamana ve değişen zevklere rağmen, onun hâlâ Halep kumaşının cazibesinde olması bundan dolayıdır:

Zihnî cebîn-i safha-i evrâka hâmemüz
Nev-kâle-i Haleb gibi çok zîver arturur (Macit 2001: 187)

HALEP KUMAŞI İMGESİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Evren(g), Hindistan'ın Evreng-âbâd (Maharaştra) şehrinde dokunan bir kumaştır. Bu şehir ipekli dokumaları ve şallarıyla ünlüdür. Evreng-zîb denilen kumaş ve evreng-şâhî denilen ipekli de bu şehirde üretilmektedir (Şeyh Gâlib 2003: 65).

Nâbi'nin kendi şiirini Halep kumaşına benzettiğini, Sâbit'in de bu imgeyi benimsediğini söylemiştik. Şeyh Galip (1758-1799), Hüsn ü Aşk'ın telif sebebini anlatırken Nâbi'yi ve onun Hayriyye'sini uzun uzun eleştirdikten sonra, kendisinin Hint üslûbuyla yazdığı mesnevisinin Nâbi'ninkinden üstün olduğunu belirtmek için Halep ve Hint kumaşlarını karşılaştırır. Sebki Hindi tarzındaki kendi şiirini, Hint kumaşı imgesiyle anlatır. "Aşinalık şehrinin insanları bizim şiir kumaşımızın nerden olduğunu bilir" diyerek de sözlerini bağlar. Böylelikle, Halep kumaşını eski şiir tarzını (hikemi tarz), Evreng kumaşını ise yeni şiir tarzını (Sebki Hindi) temsil eden bir simgeye dönüştürür:

Bed-reng ise de kumâş-ı evren
Kalmaz yine kâle-i Haleb'den

"Evreng kumaşının rengi kötü ise de, yine de Halep kumaşından geri kalmaz." (Şeyh Gâlib 2003: 64-65).

Halep, 18.yy.da ekonomik yönden çöküş dönemine girer (Masters 1997: 245). Osmanlı pazarında Halep kumaşları yerini, yavaş yavaş uzaktan gelen nadir ve kıymetli Hint ve Avrupa kumaşlarına bırakmaya başlar. Hint kumaşları, ta 15.yy.dan beri Basra üzerinden Osmanlı pazarına girmekte idiyse de, bu durum 17.-18.yy.larda dikkat çekici bir artış gösterir. Bu kumaşlara ödenen paralar, Vak'anüvis Naimâ'yı feryat ettirecek miktarlara ulaşır: "*Hint mallarına hazineler gidiyor, Hindistan ise Osmanlı topraklarından hiçbir şey almıyor.*"⁶

Eskiden Hindistan'dan gelen kumaşların nadir ve kıymetli oluşu sebebiyle, *bulunmaz Hint kumaşı* deyimini ortaya çıkmıştır (Aksoy 1981: 550; Pakalın 1971: 843). Hafid'in aşağıdaki beyti, söz konusu deyimini hatırlatmaktadır:

Ne lütfunla senün ey çerh-i sifle sîr-çeşm oldum
Kumâş-ı Hind idi tab'um elünde şimdi peşm oldum (Ünal 2003: 55)

Sâkıb da, Hint üslûbunda yazılan şiirlerin eski şiirden üstün tutulması gerekirken, ikisinin de eş değerde görülmesinden duyduğu rahatsızlığı Hint ve Halep kumaşlarını karşılaştırarak anlatır:

Müsâvîdür muhakkıkla mukallid nezd-i nâ-dânda
Ki yeksândur metâ'-ı Hind ü kâlâ-yı Haleb şimdi (Kırbıyık 1999: 648)

Lebib de, Hint üslûbunun revaçta olduğu dönemin şairidir:

Kumâş-ı nazm ki zîb-i dükân-ı âlemdür
Sevâd-ı mihbere Hindûstân-ı âlemdür (Kurtoğlu 2004: 203)

Keçecizâde İzzet Molla da, eski üstatların yolundan giderek, kendi şiirinin, eskimiş Nâbi tarzından farklı ve yeni olduğunu söyler:

Güfte-i Nâbi ile nazm-ı belîğim bir midir
Nev-perend-i tab'ıma benzer mi kâlâ-yı Haleb (Ceylan-Ozan 2005: 360)

"Nâbi'nin söylediği ile benim güzel, ustaca söylenmiş şiirim bir midir? Halep kumaşı yaradılışının yeni dokunmuş kumaşına benzer mi?"

Aslında şairler, bir yandan kendi şiirlerinin yeni ve özgün olduğunu ifade için Halep kumaşını eskitmeye çalışırken, diğer yandan Nâbi'yi ittifakla klâsik şiirin tek temsilcisi olarak âbideleştirmektedirler.

⁶ 17.yy.da Hint kumaşlarının seçkinler ve halk arasında moda olması, Avrupa'da da krize yol açınca bazı yasak ve kısıtlamalar getirilmiş; bunun sonucunda Batı pamuklu sanayiinde gelişmeler ortaya çıkmıştır (İnalçık 2003:211).

SONUÇ

Nâîli ve Nedim gibi bazı şairler, Sebki Hindi şairlerinden Sâib-i Tebrizi'yi ima etmek üzere Tebriz kumaşından söz etmişlerse de,⁷ edebiyatımızda Halep kumaşı *eski şiir zevkini*, Hint kumaşı da yeni şiir anlayışını (Sebki Hindi) ifade eden birer imge olarak kabul görmüştür.

Bu sınırlı sayıdaki örnekten hareketle, şiirin kumaş imgesiyle anlatılmasının, Nâbi'nin Halep yıllarında öne çıktığını, onun hayranı olan şairlerin de bunu benimsediğini söyleyebiliriz. Sebki Hindi yolundan giden şairler ise, kendi şiirlerini Hint kumaşına; eskidiğini düşündükleri hikemi şiir tarzını da -Nâbi'nin kendi beyanına uyarak- Halep kumaşına benzetmişlerdir.

Zaman içinde ticaret yollarında meydana gelen değişim ve Hint kumaşlarına artan rağbet, sosyo-ekonomik alanda olduğu gibi, zevk ve zihniyet alanında da değişikliklere yol açmıştır. Şiirdeki kumaş imgesi de, bu değişime uyarak yeni anlamlar kazanmıştır.

Hint Üslubunu benimseyen Şeyh Gâlib, kendi şiirini Hint kumaş imgesiyle, Nâbi'nin şiirini de Halep kumaş imgesiyle anlatır. Şeyh Gâlib'in yolundan giden başka şairler de bu görüşe katılırlar. Bunun sonucunda, bu imgeyi ortaya atan şairlerinin aksine Halep kumaş imgesini "eski şiir"i, Hint kumaş imgesini de "yeni şiir"i ifade edecek şekilde kullanmaya başlarlar. Bu anlam dönüşümü, aynı zamanda bu iki imgeyi, eski ve yeni şiiri işaret eden birer simgeye dönüştürme çabası olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- AKAYA, Hüseyin (1996): *Nevres-i Kadîm and His Turkish Divan*, Harvard University.
- AKSOY, Ömer Âsım (1981): *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2. Deyimler Sözlüğü*, Ankara: TDK. Yayını.
- AYDEMİR, Yaşar-Halil Çeltik (2005): *Selânikli Meşhurî Divanı*, Ankara (Yayımlanmamış Kitap).
- BİLKAN, Ali Fuat (1997): *Nâbi Divanı*, C.1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul.
- BİLKAN, Ali Fuat (1998): *Nâbi, Hikmet, Şair, Tarih*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- BOSNALI Alaeddin Sâbit (1991): *Divan*, Haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Sivas.
- CEYLAN, Ömür-Yılmaz, Ozan (2005): *Hazâna Sürgün Bahar, Keçecizâde İzzet Molla ve Divan-ı Bahar-ı Efkâr*, İstanbul: Kitap Sarayı.
- COŞKUN, Menderes (2002): *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l Harameyn'i*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- GÜFTA, Hüseyin (2001): *Erzurumlu Şair Hâzık Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Erzurum Kitaplığı İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2003): "Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet-Toplum-Ekonomi", *Osmanlı Uygurluğu*, C. I, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını.
- İPEKTEN, Halûk (1970): *Nâîli-i Kadîm Divânı-Edisyon Kritik*, İstanbul.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994): *Şeyh Gâlib Divanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- KAPLAN, Mahmut (1995): *Hayriye-i Nâbi İnceleme-Metin*, Ankara.
- KAYA, Bayram Ali (1996): *Azmizâde Halefî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Trakya Üniversitesi, Doktora Tezi.
- KILIÇ, Filiz (1994): *Meşâirü'ş-Şu'arâ İnceleme, Tenkitli Metin*, C.I-II, Gazi Üniversitesi, SBE Doktora Tezi.

⁷ Kâsîd olmazdı metâ-ı hod-furûşân-ı Acem
Şi'r-i Sâ'ib nev-kumâş-ı şehri-i Tebrîz olmasa
Nâîli 1970: 277
Söyle kim versin tarâvet Rûmâ şî'r-i dil-keşin
Kişver-i Tebrîz'e revnak-bahş olan kâlâ gibi
Nedim 1990: 70.

- KIRBIYIK, Mehmet (1999): *Kâtib-zâde Mustafa Sâkıb, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkidli Metni*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- KURTOĞLU, Orhan (2004): *Lebib Divanı (Tenkitli Metin)*, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi.
- MACİT, Muhsin (1997): *Nedîm Divanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- MACİT, Muhsin (2001): *Erzurumlu Zihni Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Muallim Naci (2000): *Osmanlı Şairleri*, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- ONAY, Ahmet Talât (2000): *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- ÖZEN, Mine Esiner (1980): "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- RAYMOND, Andre (1995): *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZ, Zeki (2001): "Osmanlı Kumaş Sanatı İçinde Kuzey Suriye Dokumacılığının Yeri", *Ortaoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (25-28 Ekim 2000)*, C. II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Şemseddin Sami (1996): *Kamusu'l-A'lâm* (Tıpkıbasım), C.4, Kaşgar Neşriyat, Ankara.
- Şeyh Gâlib, (2003): *Hüsn ü Aşk*, Haz. Muhammet Nur Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ÜNAL, Hacer (2003): *XVIII.yy. Divan Şairi Hafîd: Hayatı, Eseri, Edebî kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Vücûdi Muhammed bin Abdülaziz Efendi, *Hayâl ü Yâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail, No: 416.